

ГОРАН РАДОЊИЋ

ВАЛЦЕР ЗА РАЊЕНИКА

У роману *Тамна ључина* Драгана Стојановића велика питања прошлог вијека сагледавају се из перспективе једног „обичног” човјека, и његове потраге за љубављу и смислом. На самом почетку симболички се спаја судбина јунака са пресудним догађајима XX вијека. Говори се да у јесен 1914. јунак Стојан Лазаревић пуни двадесет и једну годину – доба кад „постаје врло лако да будеш убијен”, и у рату бива рањен у главу. Рањавање, и ожиљак који ће имати на лицу, оставиће посљедице на Стојанов живот. То је знак трауме, који ствара и осјећање мање вриједности. Он је „оштећен човек”, и потребно му је оздрављење. Истовремено, једна ће дјевојка његов ожиљак тумачити као свједочанство о оном што је у њему најбоље.

Као студент у Јени, Стојан сања један сан који је предосјећање рата. Сања га (читалац ће примјетити) у исто вријеме кад и Јунг један од својих снова, у априлу 1914. За разлику од Јунга у стварности, јунак Стојановићевог романа разумије сан као упозорење и схвата да се спрема велики рат. То је и у вези са збивањима која јунак тумачи као најаве апокалипсе, и са неоствареном љубави. Он бјежи главом без обзира кући у Београд.

У извјесном смислу, рањавање јунака може се разумјети и као симболичко уништење вриједности на којима је почивало дотадашње друштво. Сопственим гранатама убијен је, каже приповједач, XIX вијек. У роману се он одређује као вијек валцера, балова, двораца (саграђених, напомиње се, ипак, „радом и глађу до смрти изнуриваних тежака”). Сјећамо се и да се тај вијек може посматрати и као „ера страшна људскијема кољенима”, што, како истиче Пекић, није похвала Његошева него анатема, вапај. Ако се у Стојановићевом роману XIX вијек види као „срећно столеће”,

то је зато што се контрастом истиче дубина јунакове несреће, јачина трауме. Заједно са некадашњим свијетом, вриједности су за јунака нестале, па је и смисао свијета, и сопственог постојања, доведен у питање. То што се у роману не приказује јунакова прошлост, прије свега, дјетињство, учење и студирање, може се разумјети као тиме мотивисано – страшно искуство брише оно што се раније знало и осјетило, јунак тек треба да пронађе себе.

Најшире посматрано, тема романа била би јунакова потрага за смислом. У вези са тим су и теме слободне воље, предестинације, прогреса, смисла историје, кривице. Одговоре јунак тражи, наравно, у љубави. И неуспјешно. Паралелно са том линијом одвија се историја. Она је у роману приказана сужено и индиректно, прије свега кроз унутрашњост јунака, његове реакције и предвиђања, што је знак да у том роману „обичан” појединац добија примарно мјесто. Јунак има посла са нацистичким шпијунима (неки од њих стварне су историјске личности), предосјећа долазак новог рата. Ради у банци, али схвата да оно што тражи није у материјалном, ни у стицању, трговини (отац му је био трговац), него у повезаности са свијетом. Управо у канцеларији, за писаћим столом доживјеће централну визију романа, неку врсту епифаније. На другом нивоу, постављају се питања о умјетности, о њеној улози, о томе какве посљедице зло, страдање и бол имају на умјетност. Стојан ће рећи да је, поред слободне воље, валцер оно што нас разликује од животиња.

Структури романа доприносе лајтмотиви, који тексту дају и један лирски квалитет, а и музички, што Стојановића, између осталог, повезује са Марселом Прустом и Томасом Маном, или, рецимо, са Александром Гаталицом. Издвајају се лајтмотиви валцера и љутића, који постају симболи помоћу којих јунак покушава да разумије и себе и свијет. Рањен, у патњи и бунилу, јунак чује један нови валцер, сасвим различит од оних из претходног вијека, који треба да га узнесе и спаси. Он још није написан – још једна прекогниција – а приповједач алудира на валцер 2 од Дмитрија Шостаковича. Љутић, сам од себе порастао у мајчиној башти, биће важан за јунака, он га види као нешто благо и њежно, способно да ружноћу и грозу претвори у љепоту.

Рањавање јунака у главу можда је, између осталог, и сугестија да се смисао више не може тражити у рационалној сфери, него, прије свега, у интуитивној и емотивној. Тако ће и одговор на питање о свом постојању и о смислу свијета јунак наћи у једном сновиђењу, које представља централну епизоду у роману, што је истакнуто и насловом. Ту ће у додиру са основним елементима, са бескрајним морем и са бескрајним небом, јунак осјетити нешто

попут океанског осјећања о коме говори Фројд. Јунак не разумије сасвим поруку, али осјећа да се знаци из дубина и висина сусрећу и преплићу, и да у основи свега јесте нешто што он назива Великим договором, Великим споразумијевањем. Онда треба разумјети боје, и чему оне служе, па ће се разјаснити све остало.

Приповједач је важан у роману *Тамна ључина*, он коментарише ликове, и свијет уопште. Приповједач сагледава свијет свог текста кроз друге текстове, кроз призму културе, дакле постмодернистички. Он говори из садашње перспективе, ставља јунаке у контекст неких од важних идеја из филозофије и умјетности, књижевности прије свега. С друге стране, може се схватити и као да се у роману догађа својеврсна провјера идеја које аутор налази у неким од кључних текстова европске традиције. Приповједач коментарише, доводи у везу јунака са нечим што сам јунак не зна (валцер Шостаковичев и пјесму Готфрида Бена, који ће тек да настану, роман Достојевског који није читао). Јављају се и алузије, између осталог, на *Библију*, на *Хамлеџа*, на Хегела.

Разлози за тај поступак могу се тражити у самом писцу, који је зналац књижевности и умјетности, професор и тумач. Али и савремени читалац посматра на сличан начин свијет (не само умјетнички, већ свијет уопште), у сталној интертекстуалности. Стога је један од могућих аспеката у разумијевању Стојановићевог текста да се валцер, са својом високом артифицијелošћу, види као симбол тежње да се на рушевинама једне цивилизације изгради нова. Он је и у контрасту са љутићем као симболом природне, самоникле и самодоволне љепоте, али и сличан њему по циљу којем се тежи. Текст даје могућност и да се крене за даљим асоцијацијама. Рецимо, валцер 2 дио је Шостаковичеве „Свите за оркестар”, која је и сама еклектична, састављена од дјелова различитих ранијих ауторових композиција, а и са разноврсношћу инструмената. Најзад, тај валцер узео је као уводну тему Стенли Кјубрик за свој филм *Широм зајворених очију* (1999), а то је адаптација *Новеле о сну* (1926) Артура Шницлера. Ето, укратко, и поетике Стојановићевог романа.

Јунак посједује типичност, он представља, у извјесном смислу, човјека свог времена. И у том погледу Стојановићев роман има једну обновљену вјеру у умјетност. У роману *Тамна ључина* тематизује се смисао умјетности у модерном свијету, у свијету масовних злочина и несрећа. Јунак се пита да ли је, после толико патње у Великом рату, забрањена радост коју валцер подразумева. Може се то схватити и као алузија на Адорна, и чувени став о поезији после Аушвица. Заједно са другим мотивима датим као прекогниција, то може бити и потврда јунаковог кључног увида.

Најгори моменат за јунака јесте када, непосредно пред почетак ратног метежа код нас, он остане потпуно сам на свијету, без икога са ким би разговарао, са ким би се посавјетовао. Тада, у самопреиспитивању, долази до једног новог разумијевања и себе и својих ближњих. На крају романа, у сестриној марами, чија боја асоцира на поруку коју је осјетио у свом сновиђењу, јунак, могло би се рећи, налази одговор на своје кључно питање, као и начин да на основу тога дјелује.

У савременој српској књижевности постоји једна тенденција да се наново, из садашње перспективе, сагледа искуство XX вијека, оно универзално, као и искуство наше заједнице. Стојановићев роман *Тамна ључина* дио је те тенденције, а из ње се и издваја многим квалитетима.

Др Горан Радоњић
Филолошки факултет
Универзитета Црне Горе
gmradonjic@yahoo.com